

Հոս յարմար կը սեպենք ճշտել որ Սաղէմի տպարանին նիւթական միջոցներով չէ որ լոյս կը տեսնէ այս հատորն ալ, այլ երեք հայուհի մեկենասուհիներ Աննա՝ Պոթրոս Կալի, Սաթե- նիկ Չազըր, Նուարդ Եղուպեան ազնուօրէն հոգացած են հրատարակութեան ծախքերը. թէեւ ըսենք որ հաւաքական այդքան մեծ ճիգի մը հարկ չկար նման համեստ ծաւալով գործի մը համար: Սակայն ասիկա ժամանակներուն չափանիշն է, անշուշտ եղածովն ալ գոհանալու ենք: Սիրտս կը դողայ խորհելով որ Չօպանեանի յետաձգուած, կամ «Հանդէս Ամսօրեայ»ի արդէն կատարուած յօրհեղանակները ինչ ճղճիմ արդիւնք պիտի տան կամ տուած են:

Աշխատութեան յառաջաբանին դիմաց զետեղուած է մեծանուն Հայ գիտնական հեղինակին մէկ յաջող և հարազատ պատկերին նմանահանութիւնը:

Յառաջաբանը կ'ըսէ որ ներկայ գործը կապուած է՝ մասամբ՝ նոյն հեղինակին «Խաղբակեանք կամ Պոռոշեանք Հայոց պատմութեան մէջ» գործին, որուն, կը ցաւինք ըսել, միայն առաջին մասը լոյս տեսած է:

Տպագրութեամբ մաքուր, ներկայանալի է այս հրատարակութիւնը, որուն վրայ գիտենք թէ շատ ու շատ սիրտ մաշեցուցած է մեղուաջան Մեհրոպ Արքեպոս. Նշանեան: Այս անգամ քիչ բացատրութեամբ նկարներուն արտահանութիւնները ներկայանալի են և գոհացուցիչ:

Առումնասիրութիւնը կը սկսի խաշի արուեստով և պաշտամունքով Հայոց մէջ: Կը ճշտուի Հաւուց Թառի և Գարիւնից կամ Տարանէից նոյնութիւնը, դիրքը, տեղը: Մատենագրական, արձանագրական, բազմաթիւ տուեալներ յառաջ կը բերուին, խղճամիտ և հեղինակին յատուկ մանրակրկիտօրէն կը նշուին: Յիշատակարաններու յաջող լուսանկարներու մաքուր արտատպութիւնները շատ աւելի հեշտին և հետաքրքրական կ'ընեն ընթերցումը: Այսպէս կը լուսաբանուի Հայ խաչապատկեր-արուեստը:

Սակայն, հաւանաբար խոշոր մատենագրաններու կամ թանգարաններու պակասին պատճառաւ, օտար արուեստի հետ համեմատութիւնը քիչ է եղած, և մենք բնատիպերու ծագմանց մասին գոհացում չենք գտներ աշխատութեան մէջ, թէեւ խաչարուեստին մեր մէջ հոլովման

մասին բաւական լիակատար կ'ըլլայ մեր հասկացողութիւնը այս մեծագէտ կարեւոր աշխատութեան ընթերցումով: Չափազանց հետաքրքրական կը գտնեմ գործին թիւ 34 (Աւետարան Կեան Թագուհու, Երուսաղէմ, 1272 թիւէն) և թիւ 35 (Աւետարան վասակ արքայեղբօր, 1284էն առաջ) խաչելութեան պատկերները որոնք պէտք է որ մանրակրկիտ հետախուզութեամբ մը համեմատուին ԺԳ դարու Խաղաղական խաչելութեանց հետ, որպէս Harrisի հաւաքածոյիւր ի Լոնտոն կամ Մոսկուայի Cathedral de la Dormitionի իգունիկ հետ¹: Գարձեալ գործին թիւ 30ը էջմիածնի 1057 թուականով Աւետարանէն՝ կ'արժէ համեմատել խաչէն իջեցման որմանկարին հետ որ կը գտնուի Vrozdenech նահանգին Ljubljanaի², կամ Թոխալը Գիլիսէի որմանկարին հետ ի Կապադովկիա³: Նմանութեան եզրեր չեն պակասիր նաեւ թիւ 29 (Խանդալի Սեբաստիոյ նահանգ, աւետարանի, 1041էն) և թիւ 31 Մոզուս աւետարանի (ԺԲ դար?) խաչելութեանց, և վեներտիկի Սբ. Մարկոսի կիտուածագարդ խաչելութեան, նաեւ Լէնինկրատի պետական մատենագրարանի Բիզանդական թիւ 105 ձեռագիր աւետարանի խաչելութեան պատկերին հետ, գործ ԺԳ դարու կէտերուն⁴:

Անշուշտ մեր համեստ միջոցները թոյլ չեն տար աւելի երկարել այս մասին: Սակայն կը յուսամ որ այս իսկ շահեկան նպատ մը ըլլալէ զուրկ չէ: Աւելորդ չեմ սեպեր աւելցնել որ ի Բարիզ հնամասնա Տիար Յակոբ Ինճիւճեան ինծի այս տարի ցոյց տուաւ շատ շահեկան մանրանկար մը, էջ մը Ժ դարու հայ աւետարանէ՝ ուր կար խաչելութեան շահեկան պատկեր մը, որուն նմանը կը պակասի Գարեգին սրբազանի այս արժէքաւոր գործին մէջ:

Երկու խօսք ալ «Բրոնզէ բուրվաւներ»ու մասին (պատկեր թիւ 19-20): Ասոնցմէ շատ շահեկան հատ մը կայ Սպահանի Ամենափրկչի վանքին թանգարանին մէջ յետնադարեան Հայ յիշատակարանով մը՝ որ աւելցուած է: Այս խնկամանը՝ զոր անձամբ լուսանկարած և քննած եմ, փոքր ուսումնասիրութեամբ մը շուտով պիտի ներկայացնեմ հոս, սակայն այս առթիւ աւելցրենեմ որ ատոնք աւելի Ղպտի քան թէ Ատրի կամ Պաղեստինեան կը նկատուին և նոյն իսկ Եօթնհրորդ դարէն առաջուան գործեր: Անշուշտ

1. L'Art Byzantin chez les Slaves. - Recueil II էջ 202, և 206.
2. Անդ էջ 385.

3. The four Gospels of Karahissar. - Vol. II նկար CXXXI.
4. Անդ նոյն նկար CXXVIII և CXXXIX.